

Hvordan undervise i norsk uttale?

Av Åse-Berit Strandskogen, UiO

Innledning

De fleste lærere som underviser i norsk som andrespråk/fremmedspråk, opplever tidspress som et av de største problemene. Det er mye som skal gjennomgås i løpet av kurset, og klassene/gruppene kan være veldig heterogene. Da er det kanskje fristende å skyve uttaleundervisningen til side. Den er både tids- og tålmodighetskrevenende, og det kreves en god del både av lærer og deltaker for at denne delen av opplæringen skal gi resultater. Dessuten er det ikke lett å drive uttaletrening når en som lærer ikke kan så mye om emnet.

En kan heller ikke regne med at deltakerne ber om å få uttaletrening. De er vanligvis mest opptatt av å lære grammatikk og så mange ord og uttrykk som mulig.

Som lærere må vi tro at det nytter å drive med uttaletrening, og vi må forstå at det er uhyre viktig å ta det alvorlig helt fra starten av. Man skal ikke spørre om deltakerne vil eller ønsker det, man skal bare gjøre det. Hvis deltakerne ikke får opplæring i riktig uttale fra begynnelsen av, er det stor fare for at de tilegner seg dårlige uttalevaner, og de er vonde å vende. Dette skal vi huske på og ta på alvor.

Metoder

Det finnes ikke én metode som er den beste for å lære bort god uttale. Men det er mulig å forbedre de metodene som er mest brukt i dag.

De fleste lærere som arbeider med uttalen, er mest opptatt av å rette på enkeltlyder som uttales feil. Mange vil nok kjenne seg igjen når jeg nevner eksempel på læreren som retter på deltakeren som sier /do/ istedenfor /du¹. Læreren ber deltakeren gjenta helt til det er "nesten" riktig, og så er alle fornøyde. Etter et par minutter kan læreren igjen spørre deltakeren om å si ordet "du", og da kan man være nesten sikker på at det kommer ut feil igjen. Det er da man er fristet til å gi opp, det nytter jo ikke likevel! Nei, ikke gi opp, man kan kanskje gjøre det på en annen måte!

Før begynte jeg også med å trene på riktige lyder, men så forsto jeg at det kunne bli enda mer effektivt å starte med *prosodien*. Med prosodi menes *trykk*, *kvantitet* (vokallengde), *tonem* (ordmelodi) og *setningsintonasjon*. For å kunne veilede deltakerne på en forsvarlig pedagogisk måte, må læreren bli seg mer bevisst sin egen språkføring, lære litt mer om taleorganene og om hvordan de fungerer. Hva skjer egentlig når man sier noe?

Prosodi

Trykk og rytme

Når vi sier noe, er riktig *rytme* det viktigste elementet i ytringen, og *trykket* er det viktigste elementet som skaper rytmen. Riktig trykk og rytme er altså noe av det viktigste for kommunikasjonen. Hvis trykket er galt plassert, kan mottaker av

¹ Her har jeg brukt "norske" fonemsymboler, ikke IPA (The International Phonetic Alphabet), da de norske ligger nærmere norsk ortografi.

budskapet få store problemer med å forstå avsenders budskap, og mottaker må ofte tenke lenge for å finne ut hva som ble sagt. Da blir kommunikasjonen lett forstyrret, og den kan bryte helt sammen..

Trykk

Hva menes med trykk? Hver gang vi sier noe, et ord eller en hel setning, må vi ha minst ett *hovedtrykk*. Lærere må være klar over at mange av deltakerne ikke forstår hva som menes med *trykk*.

I norsk, og i en rekke andre språk, fremtrer visse deler av talen sterkere enn andre. Disse delene, de betonte stavelserne, står på en måte over de mindre markerte omgivelsene. Når man hører på talen, får man inntrykk av at de betonte stavelserne høres bedre enn de ubetonte, de virker sterkere, er mer iørefallende.

Når man skal få deltakerne til å forstå hva *trykk* er, kan man velge ut noen ord som skal illustrere dette (velge vanlige ord som deltakerne kan), for eksempel (trykk på første stavelse): *snakke, like, bussen, bordet*. Disse ordene kan øves inn ved at man "klapper/tramper" trykkstavelsen, slik at deltakerne "føler" trykket som noe intenst og varig. Så kan ordet skrives, og trykket kan da markeres enten ved at trykkstavelsen

- understrekes: snakke
- markeres med store bokstaver: SNAKke
- markeres med en annen farge snakke

Man må øve på disse ordene mange ganger til de virkelig "sitter".

Hovedtrykk – bitrykk – trykklett stavelse

Vi har tre former for trykk i norsk. I ordet "barnekoppen" har

- den første stavelsen *hovedtrykk*: "ba"
- "kop" har *bitrykk*
- de to resterende stavelserne er *trykklette/ubetonte*

Som vi skal se senere, er det nødvendig å skille mellom de tre typene, da tonemet bare (se under) er knyttet til hovedtrykket. Vokallengde er knyttet til både hoved- og bitrykk, men ikke til de trykklette stavelserne.

Alle sammensatte ord har bare ett hovedtrykk og ett tonem (se *tonem*), det gjelder også for alle rytmegruppene (se *rytmegrupper*).

Trykkplassering

Trykkplassering i ordet

Hvordan kan man vite hvor hovedtrykket skal plasseres? I norsk har vi en hovedregel for trykkplassering i enkeltord: første stavelse får hovedtrykk. Men det er mange unntak fra denne regelen. I noen norske dialekter på Østlandet har man en tendens til å legge trykket på første stavelse i nesten alle ord, for eksempel: BANan, POTeter, APpelsin, Avis osv. Lærere med en dialekt som har denne måten å plassere trykkene på, må selv vurdere om han/hun vil bruke denne talemålsvarianten i sin undervisning

eller ikke. Man kan jo nevne for deltakerne at man sier det slik i "dette området av Norge", men annerledes i andre deler.

For andre dialekter er det ikke trykkplasseringen så enkel, og læreren må hjelpe deltakerne med å markere riktig trykk for de ulike ordene. I begynnelsen bør man alltid markere trykkstavelsene i tekstene som deltakerne arbeider med.

Trykkplassering i lengre ytringer

I lengre ytringer må man også venne seg til å plassere trykkene på riktig sted, og først da kommer rytmen ordentlig frem. Deltakerne må bli vant til å si mange ord sammen i en tonegruppe/rytmegruppe, og ikke gi alle stavelser samme trykk, noe mange minoritetsspråklige har lett for å gjøre.

En tonegruppe/rytmegruppe starter ved hovedtrykk og varer til neste hovedtrykk eller til naturlig stopp. For eksempel:

- 1) hva ER det? er du LEI deg?
- 2) Hva er DET? er det en SOvepose?

I det første eksempelet utgjør "ER det" og "LEI deg" to rytmegrupper/tonegrupper. I neste eksempel er "DET" og "SOvepose" rytmegrupper. De andre stavelsene er trykklette stavelser, og kommer som lette "drypp"/opptakter før hovedtrykket setter inn. Disse to eksemplene viser også tydelig at innholdet forandrer seg når man legger trykket på ulike elementer.

Deltakerne bør fra første stund bli vant til å fokusere på og øve inn trykk og rytme. Enkle ytringer, både skriftlig og muntlig, kan øves inn ved at man klapper/synger og skriftlig markerer dem med tydelige symboler. Dette kan også øves på egen hånd. Korte diktater som tar opp ord/uttrykk/setninger som er brukt i timen, kan med hell benyttes som øvingstekst med markerte trykksymboler.

Vi må huske at jo flere trykkstavelser man markerer, jo langsommere blir talestrømmen. Derfor må vi ikke overdrive dette. Hvis deltakerne alltid hører langsom og tydelig tale fra læreren, vil de få problemer med å forstå andre nordmenn når de snakker i et mer naturlig tempo.

Øvelser i klasserommet

Det er nyttig å øve på å plassere trykket riktig. Et eksempel på en slik øvelse, kan være diktat med trykkmarkering:

Ali og Åse SITter og SNAKker sammen.

Hva beTYR "hvordan GÅR det"?

Det betyr "hvordan HAR du det".

Kan du STAve det?

Ja, DET kan jeg GJErne. Du må SI det MAnge GAnger.

Det er litt VANskelig å SI det på NORSK.

Denne diktaten kan deltakerne øve på i klassen og hjemme helt til de klarer å si ytringene med riktig trykk og rytme. Når de klarer å si slike korte, kjente ytringer på en riktig måte, gir det en god følelse. Deltakerne vil etter hvert føle at de høres ut som nordmenn, og uttaletreningen blir lystbetont og morsom.

Kvantitet

Når man har markert alle trykkstavelsene, både hoved- og bitrykk, må man finne ut om trykkstavelsene har lang eller kort vokal. Dette må også markeres tydelig og øves på. Mange deltakere har store problemer med å høre og produsere korte og lange vokaler. Vokallengde kan også markeres på ulike måter. Noen setter kolon etter den lange vokalen, f.eks: *bety:r, gå:r*.

Husk at ord med lang vokal beholder vokallengden bare i trykksterke stavelser!

Tonem

Trykk og kvantitet er helt nødvendige trekk som alle må lære for at kommunikasjonen skal fungere godt, men vi har også et tredje element som er en del av prosodien: *tonemene*. Tonemene realiseres ulikt i de forskjellige norske dialektene, og man blir som regel forstått selv om man ikke har riktig tonem. Lærerne må imidlertid vite hva et tonem er, at vi har to tonemer i de fleste norske dialekter, hvordan tonemene realiseres i lærerens egen dialekt, og i det hele tatt kunne så mye om det at han/hun kan rette på deltakerne hvis uttaleavviket først og fremst skyldes feil tonem.

Det er også viktig å vite at tonem og hovedtrykk er nøye knyttet sammen. Det betyr at med en gang vi har et hovedtrykk, må vi også velge mellom tonem 1 eller 2. Tonemet faller imidlertid bort i stavelser med bitrykk.

Øvelser i å mestre norsk prosodi bør altså starte på et tidlig tidspunkt, og de bør til en hver tid inngå som et element i opplæringen. Trening i norsk prosodi er viktig for at minoritetsspråklige skal bli forstått. Den som greier å få til en norsk prosodi i uttalen, blir ofte oppfattet som "god i norsk", selv om vedkommende måtte ha noe gal syntaks og grammatikk.

Litteraturliste

Strandskogen, Åse-Berit: - Hva sier du? m /CD,
Oris Forlag, ISBN 82-7362-050-6 <http://www.orisforlag.no>
Strandskogen, Åse-Berit: Norsk fonetikk for utlendinger m/CD, Gyldendal,
ISBN 82-05-10107 <http://www.gyldendal.no/undervisning/>
Strandskogen, Åse-Berit: "Hvordan sier vi det?" i NOA nr 3, ISSN 0801-3284